

OSMANLI İMPARATOLUĞUNUN SON DÖNEMİNDE ÖĞRENCİ SİYASAL FAALİYETİ

Dr. İlter Turan
Siyaset İlimi Doçenti

GİRİŞ

I

Son yıllarda gerek dünyada, gerek Türkiye'de öğrencilerin siyasal diye nitelendirebileceğimiz faaliyetlerinde bir artış görülüyor. Kamuoyları ve siyaset adamlarını zaman zaman kızdıran, zaman zaman hayrete düşüren bu gelişmeyi açıklamak üzere sosyal bilimciler çeşitli ülkelerde araştırmalar yapmaktalar. Türkiye'de de bu konu üzerinde birkaç çalışmanın yapılmış bulunması, henüz sosyal araştırmalarımızın sınırlı olduğu gözönünde tutulduğu zaman konuya verilen önemin bir kanıtı sayılabilir¹

Öğrencilerin siyasal faaliyeti yeni bir olay değildir. Diğer vatandaşlar gibi öğrenciler de, siyaset sürecini, yani kamuyu ilgilendiren uyulması zorunlu kararlar alma ve uygulama sürecini etkilemek üzere şu veya bu yoldan faaliyette bulunmuşlardır. Nitekim, Türk öğrencilerinin bir kesiminin doğrudan doğruya siyasî partilerin gençlik kollarında görev aldığı, diğer bir kesiminin ise amacı siyasal olmayan öğrenci dernekleri aracılığıyla kamu siyaseti üzerinde görüşler beyan ettiklerini sık sık gözlemiş bulunuyoruz.

Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun 1853'ten sonraki hayatında cereyan eden öğrenci olayları incelenecek ve Osmanlı öğrencilerinin siyasal davranışları hakkında bazı genellemelere gidilecektir.

1 Türkiye'de yapılan çalışmaların başlıcaları şunlardır: Özer Ozankaya, Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri (Ankara: SBF Yayını 1966). Nermin Abadan, Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri (Ankara: SBF Yayını, 1961) ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisinde çıkan çeşitli makaleler.

II

Öğrencilerin siyasal faaliyetinden söz ederken, genellikle "öğrenci" teriminden kastedilen üniversite veya yüksek okul öğrencisidir. Bu öğrenci grubuna dahil edilebilecek kimselerin yaşı ise 18-28 arasında değişmektedir. Ancak, Osmanlı tarihinde öğrencilerden bahsedilirken, günümüz öğrencilerinden esinlenmiş olan değindiğimiz yaş sınırının yeterli olmadığı hemen görülebilir. İlkın, İmparatorluğun yüksek öğretim kurumlarına devam eden öğrencilerinin öğrenimlerine başlama yaşının on sekizin altında olduğu sık sık gözümüze çarpıyor. İkinci olarak, bu kurumlardan mezun olma yaşı da farklılıklar gösteriyor. Örneğin, 18. yüzyıldan başlayarak İmparatorlukta gelişen bazı tipi eğitim kurumlarından mezun olanların yaşı yirmi sekizin altındayken, medreselerden mezun olanların yaşının yirmi sekizin bir hayli üstüne çıktığı görülüyor. Medreselerden sözededen bazı çalışmalardan, bu yaşın kırk veya daha fazlaya vardığını öğrenmek mümkün. Dolayısıyla, siyasal faaliyeti inceleme konusu yapılan Osmanlı yüksek öğrenim gençliğinin yaş sınırlarının daha geniş tutulması zorunlu oluyor.

Osmanlı tecrübesinin son yıllarının diğer bir özelliği de, orta öğretim kurumlarındaki öğrencilerin yaşlarından beklenmeyen bir siyasal ilgi ve örgütlenme yeteneği göstermiş olmalarıdır. Her ne kadar, bu öğrencilerin eylemleri dolaysız siyasal sonuçlar doğurmuşsa da, öğrencilerin daha sonraki öğretimlerindeki tutumlarını etkilemek bakımından gözden kaçırılmamak gerekir.

Öğrencilerin siyasal faaliyeti yürüttükleri alanların en önemlisi şüphesiz öğrencisi oldukları eğitim kurumudur. Osmanlı toplumunda, öğrencilerin siyasal yöneliş ve eylemlerinin, büyük ölçüde öğretim ve yönetim kadrosu tarafından belirlenmesi ve belirli tutumların belirli eğitim kurumlarıyla özdeşleşmesi, günümüzde görülene kıyasla daha yaygın bir olaydır. Bu nedenle, Osmanlı öğrencilerinin siyasal faaliyetinin mensup oldukları öğrenim kurumunun bütün kadrosuyla gösterdiği faaliyetten ayrılması daha zor olmaktadır.

Son olarak, öğrencilik döneminde başlayan siyasal gruplaşmalar, çoğu zaman grup üyelerinin öğrencilik sonrası ortak faaliyeti devam ettirmeleri sonucu önem kazanmışlardır. Eski okul arkadaşlarının, okul sonrası faaliyetini Osmanlı öğrencilerinin siyasal faaliyeti şeklinde yorumlamak hatasına düşmemek için dikkat gösterilmesi gerekmektedir.

III

Osmanlı öğrencilerinin siyasal faaliyetlerinin incelenmesine başlamak üzere bir başlangıç saptamak oldukça güçtür. Onaltıncı yüzyılın ilk yarısında, medrese öğrencilerinin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde devlet otoritesine karşı çıktıklarına ve kırsal bölgelerde para, yiyecek yağma ettiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. 1558 - 1597 yılları arasında bu tip olaylar yaygınlaşmış, dış mücadelelerle meşgul olan devlet ise, iç ayaklanmaları bastırmakta zaaf göstermiştir. İstanbul'un etkisizliği ve aynı dönemde hüküm süren iktisadî depresyonun etkisi, köylüyü de softaların (medrese öğrencilerinin) safına itmiştir².

İstanbul'da da softaların belirli konularda şu veya bu yönde gösterilerinin yadırganacak bir olay teşkil etmediğini Harbiye Kumandanı Süleyman Paşa'nın Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile ilgili hatıralarından anlıyoruz. Süleyman Paşa'ya göre, sarayın asker tarafından kuşatıldığı görülen muhafızlar, bunu softaların yeni bir gösterisine karşı alınmış bir tedbir olarak yorumlamışlar ve Sultanı haberdar etme gereğini dahi duymamışlardır³.

Osmanlı toplumunun alışılmış bir yönü olan öğrenci siyasal faaliyetinin incelenmesine başlangıç noktası olarak 1853 yılında cereyan eden *Softalar İsyanı* seçilmiştir. Bu olayı seçmemizin iki nedeni vardır. İlkini, Softalar İsyanı, İmparatorlukta cereyan eden geleneksel öğrenci faaliyetine tipik bir örnek teşkil eder gözükmektedir. İkinci olarak, olay hakkında, yeni harflerle yazılmış eserlerde geniş bilgi bulunmaktadır.

Ele alman ikinci olay, 1859'da cereyan eden *Kuleli Vakası*, ise öğrenci hareketlerinin yeni bir muhteva, bir toplumsal boyut kazanmağa başlamasını noktalamaktadır.

ÖĞRENCİLERİN SİYASİ FAALİYETİ

A. 1853 - 1876 Dönemi

1. *Softalar İsyanı* (1853)

1853 yılında Abdülmecit, Kırım konusunda Ruslarla bir anlaşmaya varmayı başaramayan Mehmet Ali Paşa'yı Sadrazamlıktan azletmiş ve

2 Mustafa Akdağ : 'Medreseli İsyanlar', *İktisat Fakültesi Mecmuası* (II, Ekim 1949 - Temmuz 1950 Sayısı), s. 361-387.

3 Süleyman Paşa, *Hissi İnkılâp*, (İstanbul : 1326).

Mustafa Reşit Paşa'yı Hariciye Nazırı olarak görevlendirmiştir. İtibarının sarsılmasından ve mevkiini kaybetmekten hoşnut kalmayan Mehmet Ali Paşa, Kırım'ı kurtarmak için savaş yapılması gerektiği düşüncesine taraftar olduklarını bildiği softalar arasına adamlarını göndererek, onları harp lehine ve Mustafa Reşit Paşa aleyhine kışkırtmıştır. Mustafa Reşit Paşa, hatırlanabileceği gibi, ordunun savaşa hazır olmadığı ve Ruslarla bir anlaşmaya varılması gerektiği görüşündeydi⁴.

Gösterilerin cereyan ettiği sırada softalar medreselerini terkederek, "bir iş yapmayan ve yaptığı işlerde de mütereddit olan" hükümet aleyhinde tezahüratta bulunmuşlar, " İlim göğe yükseldi" diye bağırarak, bir medrese sırasını Reyazıt Camii'nin minarelerinden birine asmışlardır⁵.

Gösteriye müdahale eden askerler göstericileri tutuklamışlar ve sorgularından sonra lider olarak tespit ettiklerini Girit'e sürgüne göndermişlerdir. Abdülmecit'e sempati duyduğu anlaşılan Cevdet Paşa ise, olayı aktarırken, Abdülmecit'in akıllı ve iradesi kuvvetli bir padişah olduğuna değinerek, bu gürültü karşısında cesaretini kaybetmediğine işaret eder⁶.

Bu olaydan ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz :

a) Saraym veya hükümetin hoşlarına gitmeyen kararlar karşısında softaları gösterilere sevk etmek güç bir işlem olarak gözükmemektedir. Ancak, bu gerçeğin nedenlerini olayı inceleyerek saptamak güçtür. Gelecek endişesinin, çalışmaktan başka yapacak işleri olmamasının, kendilerini toplumun gidişinde söz sahibi olarak görmek şeklinde beliren bir toplumsal rol anlayışının softaları gösterilere katılmaya ittiği düşünülebilir.

b) Padişahın olayı fazla endişeyle karşılamamış olması, softa gösterilerini etkisiz ve geçici boşalmalar şeklinde yorumladığına işaret edilebilir.

4 Bak. Cavit Baysun, "Mustafa Reşit Paşa", **Tanzimat I**, (Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı, 1939), s. 742 ve Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi** (İstanbul : Güven Yayınevi, t.y.), s. 106.

5 Bu davranışların yorumunu yapmak gerekirse, Medrese öğrencisinin buhran anlarında dinî meseleleri bir yana bırakarak, dünyevî meselelerle ilgilenebileceğinin sembolik şekilde ifadeye çalışıldığı kanısı ileiri sürülebilir.

6 Cevdet Paşa, Tezâkir-i Cevdet (Basitleştirip yeni harflere geçiren Cavit Baysun; Türk Tarih Kurumu, 1953), s. 23.

2. Kuleli Vakası (1859)

İsmi olayın cereyan ettiği yerden değil de, sorumluların hapsedildiği yerden alan Kuleli Vakası 1859'da olmuştur. Olay Beyazıt ve Sinekli Medreselerinden bir grup öğrencinin, bazı hocaları, subaylar ve memurlarla işbirliği yaparak Abdülmecit'i tahttan indirip Abdülaziz'i tahta çıkarmağı tasarlayan gizli bir komite kurmalarından ibarettir. Komite üyelerinden biri, faaliyeti saraya ihbar etmiş, intihar eden bir üye dışındaki üyeler tutuklanarak, Kuleli Askerî Okulunda hapsoldükten sonra sürgüne gönderilmişlerdir.

Bu komitenin gerek mahiyeti, gerek amaçları hakkında pek az şey bilinmektedir. Macar Türkoloğu Armenius Vambery'nin de aynı düşüncede olduğunu belirten Ahmet Bedevî Kuran, grubun Osmanlı İmparatorluğundaki ilk ihtilâlcı örgüt olduğunu, adının Genç Türk Cemiyeti olduğunu ve sarayın aşırı israfına son vermeyi amaçladığını ileri sürer⁷. Resmî kayıtları incelediğini açıklayan Uluğ İğdemir ise, komitenin adını Muhafaza-i Şeriat olduğunu ve Batılılaşmanın din pahasına cereyan ettiğini düşünerek buna karşı çıktığını savunmaktadır⁸.

Kuleli Vakasının ilgi çekici yönü kanımızca, ihtilâlcı veya aşırı muhafazakâr olması olmayıp, gizli bir örgütün ortaya çıkması ve sarayın şu veya bu kararma karşı çıkmak yerine İmparatorluğun genel gidişi ile ilgilenmesidir. Diğer bir deyimle, Vaka, gizliliğe ve ideolojiye yönelik, daha sonraki öğrenci siyasal faaliyetini belirleyen iki özelliğin ilk örneği ve dolayısıyla başlangıcını teşkil eder görünüyor.

3. Talebe-i Ulum İsyanı

10 Mayıs 1876 günü, Fatih, Süleymaniye ve Beyazıt Medreseleri öğrencilerinin çoğunluğunu teşkil ettiği, sayıları onbini aşkın bir topluluk, Padişahın en büyük oğlu İzzettin Efendi'nin yolunu keserek, kendisinden babasına gidip Sadrazam Mahmut Paşa ile Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'yi görevden uzaklaştırmasını istemesini söylemişler ve gösterilerde bulunmuşlardır⁹.

7 Ahmed Bedevî Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki** (İstanbul: 1948), s. 20.

8 Uluğ İğdemir, **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma** (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937), s. 34-37.

9 Ali Haydar Mithat, **The Life of Midhat Pasha** (London: John Murray Ltd., 1903), s. 80-81. E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VII (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956), s. 102 ve Bernard Lewis, **The Emergence**

Ayaklanmanın zâhiri sebepleri Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın Rus taraftarı olarak bilinmesi ve Padişahın Hilâfet esaslarında değişiklik yaparak oğlu İzzettin Efendi'yi Veliaht tâyin etmek istediği hakkında duyulan rivayetlerdir¹⁰. Ancak ayaklanmanın daha tatminkâr bir çözümlemesini yapabilmek için softaları sokağa döken etkenleri, bazı hükûmet adamlarının görevden alınmasından başka öğrencilerin ne yapmak istediklerini ve istediklerinin gerçekleşmesinden sonra hangi olayların cereyan ettiğini incelemek gerekir.

Sultan II. Abdülhamit, olayı tahrik eden kişinin ilk Kanunu Esasîyi hazırlayan ve ilân ettirmeğe çalışan Mithat Paşa olduğunu ve Mithat Paşa'nın Mütercim Rüşti Paşa, Halim Paşa, Hayrullah Efendi ve Şehzade Murat tarafından desteklendiğini ileri sürmektedir¹¹. Her ne kadar, Abdülhamit'in tarafsız bir gözlemci olmadığı aşikâr ise de, Talebe-i Ulûm İsyânını takip eden olaylar sonunda, sözünü ettiği kişilerin önemli görevlere gelmiş olmaları, tahminlerinde haklı olabileceğini düşündürüyor. Nitekim, isyan sonrası kurulan kabinede Mütercim Rüşti Paşa Sadrazamlık görevini yüklenmiş, Mithat Paşa nazır olmuş, Hayrullah Efendi ise Şeyhülislâmlığa atanmıştır. Hayrullah Efendi göreve gelişinden kısa bir süre sonra bir fetva yayımlayarak Abdülaziz'in görevinin sona erdiğini ve Sultan Murat'ın Padişah olduğunu açıklamıştır.

Öğrencilerin neden bir hükûmet değişikliği istediklerini anlamak için, öğrencilerin ve gözlemcilerinin sözlerine bakalım.

“Devlet ve memleketin hukuk ve istiklâli çiğnendiği bir zamanda derslerle uğraşmak hamiyet ve diyanet şiarı değildir. Her tarafta islâmlar, Hıristiyanların tahriklerine ve eziyetlerine zebun oluyor. Buna sebep olan büyükleri ortadan kaldırmak şer'an cümlemize vazife borcudur”¹².

“Tahsin ve telennun ancak huzur ve sükûn içinde olabilirdi... böyle fitne ve fetret ve cenkû cidal zamanlarında Talebe-i Ulûm müsellâh bulunmalıydı... Binaenaleyh. ders okumayacağız, şu felâketlere bir çare bulacağız”¹³

of **Modern Turkey** (London : Oxford University Press, 1961), s. 156-157. Karal, tarihi 11 Mayıs, Lewis 10 Mayıs olarak belirtiyor.

10 Ahmed Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde eñkilâp Hareketleri** (İstanbul : 1959), s. 96.

11 Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey** (London : Oxford University Press, 1961), s. 156-157.

12 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VII, a.g.e., s. 102.

13 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler** (İstanbul : 1952), s. 96

Talebe-i Ulûm İsyanı döneminde Bab-ı Ali nezdinde İngiliz Elçisi olan Henry Elliot, Londra'ya gönderdiği raporda ise şunları yazmıştır :

“Her ağızda Kanunu Esasî lâfı dolaşiyor. Başkentte aydın kamuoyunun temsilcisi olan ve milletin çoğunluğunun — Müslüman ve Hıristiyan — desteğine sahip bulunan *softalar*, onu (Kanunu Esasînin İlânını) sağlamada çabalarından vazgeçmeyeceklerdir. Eğer Sultan, isteklerini geri çevirecek olursa, kendisini tahttan indirme teşebbüsü önlemez gibi görünüyor. Müminlere, Kuran'dan âyetler dağıtılarak Kuran'm öngördüğü hükümet şeklinin demokratik olduğu ve şimdiki gibi hükümdarın mutlak iktidara sahip olmasının halkın haklarının ihlâli olup Şeriata aykırı olduğu ispatlanmağa çalışılıyor...”¹⁴.

Yukarıda aktardığımız sözlerden öğrencilerin amaçları hakkında kesin bir genellemeye gitmek güçtür. Bunun önemli bir nedeni, öğrencilerin de ne istedikleri konusunda kesin bir düşünceye sahip olmamaları olabilir. Muhtemelen, öğrenciler memleketin halinden ve gidişinden memnuniyet duymuyorlar, içinde buldukları kötü koşulları genel bozuklukların bir yansıması sayıyorlar, ancak durumun düzelebilmesi için ne yapılması gerektiğini kestiremiyorlardı. Mithat Paşa ve taraftarları, bu hoşnutsuzluğu anayasal bir rejime özendirmek şeklinde yönlendirmişlerdir. Softaların Kanunu Esasînin ilânını desteklemeleri, Padişahın yetkilerini sınırlamak arzusundan öteye, kendi sosyal itibarlarını ve analî durumlarını sarsan gelişmelere bir son vermek ümidinden ileri geliyor olabilir¹⁵.

Talebe-i Ulûm İsyanını daha önceki öğrenci hareketlerinden ayıran özellik, Osmanlı Tarihinde il kolarak öğrencilerin geçmişten önemli şekilde ayrılma anlamını taşıyan bir değişikliği zorlamış olmalarıdır. Şüphesiz ki, softalar kendilerinin sebep olduğu bu gelişmelerin uzun dönemde kendi durumlarını nsarsılmasma yol açacağını sezememişler ve hoşnutsuzluklarından yararlanan, fakat kendi isteklerini gerçekleştirmek endişesinden hareket eden devlet adamlarının emellerine hizmet etmişlerdir.

Sadrızam ve Şeyhülislâm'm azli üzerine Talebe-i Ulûm İsyanı sona ermiştir. İstediklerini elde etmiş bulunan Mithat Paşa ve taraftarları, öğ-

da, H. Y. Şehsuvaroğlu'nun **Abdülhamidi Sani'nin** Notları'ndan aktarılmıştır.

14 Ali Haydar Mithat, a.g.e., s. 81.

15 Kanunu Esasî taraftarları ile Softalar arasında gerçekleşen işbirliğinin nedenleri “Medrese ve Yeni Okullar Çatışma ve İşbirliği” başlığı altında daha ayrıntılı olarak daha sonra da alınacaktır.

rencileri yeniden tahrik etmekten kaçınmışlardır. Bunun nedeni, öğrenci hareketlerinin başka tahrikçilerin de olaya karışması sonucu aleyhlerine dönebilme ihtimalidir sanıyorum. Öğrencilerin ise Kanunu Esasîye ilk bakışta sanıldığı kadar ilgi duymadıkları ve ilânından ve birkaç ay sonra tekrar yürürlükten kaldırılmasında büyük bir tepki göstermediklerinden anlaşılıyor.

B. Abdülhamit Dönemi

Sultan Murat'ın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra asabî rahatsızlıklar geçirmesi Kanunu Esasî taraftarlarını, hükümdarın yeniden değişmesi gerektiğine inandırdı. Başka bir imkân görülmediği için, Kanunu Esasîyi ilân etmesi şartıyla Abdülhamit'in Padişah yapılması kararlaştırıldı ve bu 1876 yılının sonlarında gerçekleştirildi. Yeni kurulan kabinede Mithat Paşa Sadrazam olarak görev aldı, aKnunu Esasî ilân edildi ve ilk Osmanlı Meclisi Mebusan seçimleri yapıldı.

Yeni rejim, bilindiği gibi, uzun ömürlü olmadı. 1877 Şubatma gelindiğinde, Mithat Paşa sadrazamlıktan azledilmiş, Kanunu Esasî yürürlükten kaldırılmış ve eski dönemlerde alışıldan daha da sert bir yönetime geçilmişti. Bu değişiklik sırasında önemli bir öğrenci hareketine rastlanmamıştır. Yalnız Kanunu Esasînin yürürlükten kaldırıldığı ilân edilince, Harbiye öğrencileri ufak bir gösteri düzenlemişler, gösteri süratle dağıtılmış ve elebaşları yakalanarak Akkâ'ya sürgün edilmişlerdir¹⁶. Birkaç ay sonra ise, bir Harbiye öğrencisinin kâğıtları arasında gizli bir plân bulunmuştur. Bu plâna göre Abdülhamit tahttan indirilecek, Hilâfet Osmanoğullarından alınarak Mekke Emiri Şerif Abdülmutilip'e verilecekti¹⁷.

Abdülhamit yönetiminin baskısı arttıkça, öğrenci siyasal faaliyetinde yeniden bir canlanma görülmüştür. Ancak bu faaliyetin mahiyeti daha öncekinden farklıdır. Artık öğrenci faaliyetinde gizlilik esas olmuştur. Siyasî faaliyet alanı ise medreselerden, sayıları ülkenin savunma ve modernleşme ihtiyacına cevap vermek üzere her gün artan batı tipinde lâik öğretim kurumlarına kaymıştır.

16 Ahmet Bedevî Kuran, *İnkilâp Tarihimiz ve Jön Türkler* (İstanbul: 1945), s. 16.

17 Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought* (Princeton University Press, 1962), s. 76.

1. Öğrenciler Arasında İhtilâlcî Dernekler :

Öğrencilerin kurduğu önemli örgütlerin ilki İstanbul'da Askerî Tıbbiye'de 1889 Mayıs'ında kurulmuştur. Kurucuları Ohrili İbrahim Temo, Kafkaslı Mehmed Reşit, Diyarbakırlı Abdullah Cevdet ve Arapkirli İshak Sukûti adlı öğrencilerdir. Örgüt 1865'te kurulan Genç Osmanlılar Cemiyeti modelinden esinlenmiştir. Her iki kuruluşa yön veren model ise İtalyan Milliyetçi örgütü *Carbonari*'den alınmıştır. Örgütün temel birimi dört kişiden teşekkül eden bir hücredir. Her hücre üyesinin bir numarası vardır. Örneğin, İbrahim Temo'nun numarası I/I'dir, yâni bir numaralı hücrenin bir numaralı üyesi. Diğer hücrelerle bağlantı hücre başkanının diğer bir hücre başkanı ile teması aracılığıyla kurulur. Bu suretle bir hücrenin yakalanması sonucu bütün örgütün ele geçmesi engellenmiş olur¹⁸.

Sultan, muhtemelen bazı öğrencilerin Askerî Tıbbiye'de hürriyet fikirlerinin yoğun bir şekilde tartışıldığını Saraya duyurmaları sonucu, derneğin varlığından haberdar olmuştur. Bunun üzerine, okul komutanı Ali Saip Paşa'yı görevinden uzaklaştırmış, yerine askerî okullar müdürü Zeki Paşa'yı bu hareketi bastırması göreviyle tayin etmiştir. Ancak, hareketin fazla endişe verici olmadığını düşünülmüş olması muhtemeldir. çünkü pek az sayıda öğrenci gözaltına alınmış, bunların da çoğunun daha sonra eğitimlerini tamamlamalarına izin verilmiştir¹⁹.

Genç Türk örgütlerine ait hücreler kısa zamanda İstanbul'daki çeşitli askerî ve sivil okul öğrencileri arasında yaygınlaşmıştır. Hükûmet, bu örgütlerin varlığından haberdar olmakla beraber, kimlerin harekete katıldığını bilmediği için denetimde yetersiz kalmıştır. Öğrenciler ise polis baskısı ve muhbirlerle vaadedilen cazip mükâfatlara rağmen yüksek bir dayanışma göstermişlerdir. Yeni eğitim kurumlarının öğretim kadro-

18 Bak. Bernard Lewis, a.g.e., s. 192-194. Bu derneğin daha sonraları büyük önem kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunu belirtmek gerekir. Lewis, örgütten Genç Türkler diye söz ederken, G. L. Lewis, başlangıcından itibaren Cemiyetin Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, adını taşıdığını söylemektedir. Bak. G. L. Lewis, *Turkey* (New York : Praeger Books, 1955), s. 40. Ancak bu görüş muhtemelen doğru değildir, çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti ismi, ilk hareketin 1902'de ikiye ayrılması sonucu benimsenmiştir. Tunaya, *Siyasî Partiler*, a.g.e., s. 104'de dernek adının İttihatı Osmani olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bak. A. B. Kuran, *İnkilâp Tarihimiz*, a.g.e.,

19 Daha ayrıntılı bilgi için bak. Edward Edmondson Ramsaur, *The Young Turks* (Princeton : University Press, 1957, s. 19-20.

su da genellikle öğrencileri ile aynı yönde hareket etmiş, onları korumuş, hatta yasaklanmış eser ve bazı maddî olanaklar sağlanmasında onlara yardımcı olmuştur.

Askerî Tıbbiye'de kurulan örgüt bir öğrenci örgütü olarak faaliyete başlamışsa da, kısa sürede Osmanlı toplumundaki bütün ıslahatçı unsurları bünyesinde bir araya getirmiş ve ülkenin çeşitli kesimlerinde aydınların önderliğinde kurulan diğer Genç Türk örgütleriyle temasa geçmeyi başarmıştır. Bu gelişme, okullardan mezun olanların örgütle bağlarını yitirmemelerinin sonucu olduğu kadar, İstanbul'da bulunan aydınların katılabileceği hazır bir örgütün bulunmasının bir sonucudur. Her türlü toplantı hemen sarayın dikkatini çekebileceği için İstanbullu aydınların örgütlenmesi güçtü. Buna karşılık, öğretim kurumları, çok kişinin fazla dikkati çekmeden toplanabilecekleri bir merkez teşkil ediyordu. İstanbul dışında Abdülhamit istibdadına karşı faaliyette bulunan kuruluşlar da, İstanbul'da böyle bir kuruluşun varlığını iki nedenle desteklemişlerdir. İlkin, kendi eylemlerinin başkentte duyurulabilmesi için, ikinci olarak Saraya yoğun bir karşı faaliyetin devam ettiğini hatırlatmak için.

Genç Türkler 1889 yılında bir hükümet darbesi plânlamışlarsa da, Sarayın önceden haberi olmuş ve darbecileri sürgüne göndermiştir²⁰. Bu teşebbüste öğrencilerin rolünün ne olduğu bilinmemekle birlikte, bazı öğrencilerin de bu plâna katıldığı, daha önceki örneklerden tahmin olunabilir. Daha sonraki olaylar da, öğrencilerin Abdülhamit yönetimine devamlı bir direnme gösterdiklerini doğrular niteliktedir. Örneğin, 1902 yılında Askerî Tıbbiye öğrencileri Abdülhamit taraftarı olarak tanınan okul yöneticilerine başkaldırınışlar, teşebbüslerine hemen karşı konulmuş ve olaylara katıldığı sanılan seksen yedi öğrenci Libya'ya sürgün edilmişti²¹.

Abdülhamit rejimine muhalefet yoğunlaştıkça, öğrencilerin hareket içindeki yeri ve önemi nisbî olarak azalmış olmakla beraber, öğrenciler arasındaki siyasal faaliyet yoğunluğundan birşey kaybetmemiş, hatta yaygınlaşmıştır. Örneğin, 1904 yılında Mercan İdadisi öğrencileri 1876 Kanunu Esasîsinin iadesini temin için Carbonari modeli gizli bir dernek kurmuşlardır. Üyeler on beş, on altı yaşında çocuklardı. Bu derneğin hücre-

20 Bernard Lewis, a.g.e., s. 194.

21 Ahmet Bedevi Kuran, Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi (,er ve tarih yok), s. 64-65.

leri sonraları diğer orta öğretim kurumlarına da yayılmıştır²². Ahmet Bedevî Kuran, 1905 yılında Kuleli Mektebinde de aynı amacı güden bir derneğin kurulduğunu da aktarmaktadır²³.

Yüksek öğretim kurumlarındaki öğrenciler gizli siyasal faaliyette bulunup yakalandıkları zaman sürgün ediliyorlardı. Buna karşılık orta öğretim öğrencilerinin memleketlerine gönderilmesi ile yetiniliyordu. Memleketlerine giden öğrenciler, muhtemelen, okuldan uzaklaştırılmalarına sebep olan düşünceleri gittikleri yerde de yayararak, rejime muhalefeti güçlendiriyorlardı. Sürgüne yollananların benzer faaliyette buldukları daha iyi biliniyor. Sürgün edilenlerden bazılarının kaçmayı ve Avrupa'da bulunan Genç Türk örgütlerine katılmayı, bu suretle muhalefetlerini devam ettirmeği başardıkları da bir gerçektir.

İlk Kanunu Esasının yürürlükten kaldırılması (1877) ile tekrar yürürlüğe konulması (1908) arasında geçen yılların önemli bir özelliği yaygın öğrenci ve aydın siyasal faaliyetine sahne olmalarıdır. Faaliyet genellikle gizlidir ve bazıları hakkında kesin bir bilgi edinmek olanağı da bulunmamaktadır²⁴.

Söz konusu dönemde özellikle askerî okul öğrencilerinin faal olduğu görülüyor. Neden? Hangi tip öğrenciler siyasete daha yakın ilgi duymuşlardır? Bu sürede *softalar* ne yapıyorlardı, bu faaliyete katıldılar mı, katılmadılar mı? Bu sorunların cevapları Abdülhamit yönetimi sırasındaki öğrenci siyasal faaliyetini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Batının askerî kurumlarını ve teknolojisini tanıyan askerî okul öğrencileri, Batının askerî alandaki ileriliğinin teknolojik üstünlükten daha geniş bir tabana dayandığını ilk idrak edenler olmuşlardır. Bu anlayışa Batıda yazılan eserleri okumakla, Batılı öğrencilerden ders görmek ve onlarla düşünce alışverişi yapmakla erişmişlerdir.

Türkiye'nin Batı ülkeleriyle temasını ilk ve en yoğun olarak Fransa ile kurmasının Osmanlı öğrenci ve aydınlarının düşüncelerini şekillendirmekte özel bir önemi vardır. Avrupa'da milliyetçilik ve demokrasi ha-

22 Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.149 ve Ahmet Bedevî Kuran, İnkilâp Tarihimiz, s. 224.

23 Ahmet Bedevî Kuran, Harbiye Mektebinde... a.g.e., s. 29.

24 Hakkında fazla şey bilinmeyen derneklere örnek olarak, üyelerinin çoğunluğu Hukuk öğrencisi olan Selâmet adlı kuruluşu gösterebiliriz. Bu derneğin varlığından bahseden Tunaya, İstanbul'da 1906 veya 1907'de kurulmuştur diyor. Bak. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 152.

reketlerinin düşünsel ve eylemsel önderliğini Fransa yapmıştır. Batıyı tanımının Fransa kanalıyla olması, Fransız düşüncesinin Türk siyasî özelemlerini biçimlendirmekteki ağırlığını ve siyasal buhrana aranan çözümlerde milliyetçilik ve demokrasi üzerinde çok durulmasını bize büyük ölçüde açıklar²⁵.

Sivil alanda açılan Batı tipi kurumların öğrenci ve mezunlarının davranışları askerî okul öğrencilerinin davranışlarından pek farklı olmamıştır. Ancak, sivil okulların öğretim kadrosu siyasal faaliyete yardımcı olma konusunda daha çekingen ve muhafazakâr davranmış, buna karşılık öğrencileri askerî okul öğrencileri kadar yüksek bir örgütlenme ve dayanışma yeteneği gösterememişlerdir

Siyasal faaliyette bulunan öğrenciler kimlerdi? Bu öğrencilerin İmparatorluğun içinde bulunduğu kötü durumu en iyi bilen veya idrak eden kimseler olmaları beklenebilir. Örneğin, sınır bölgelerinde yaşayanlar, her an başka bir devletin yönetim altına girmek tehlikesi ile karşılaştıklarından, İmparatorluk tebası azınlıkların kötü muamelelerine maruz kaldıklarından, çetelerle devletin başedemediğini gördüklerinden, yıkılmayı durdurma yollarını aramak konusunda daha duyarlı davranmış olabilir. Ayrıca bu bölgelerin Batıya daha yakın olmaları ve Avrupa etkisine daha açık olmalarının milliyetçilik, islahat, meşrutiyet gibi kavramların burarda daha yaygın olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim birçok güçlüğü ortadan kaldıracığı düşünülen Abdülhamit istibdadına son verip, Kanunu Esasîyi yeniden ilân etmek formülünü gerçekleştirmeğe çalışan öğrenci kuruluşlarında Balkanlardan gelen öğrencilerin çokluğu dikkati çekmektedir²⁶.

Abdülhamit yönetiminin despotça bir tutum izlemesinin, rejime karşı direnişi güçlendirmek gibi istenmeyen bir sonucu olmuştur :

25 Almancanın İmparatorluğun son yıllarında önem kazandığı bilinmektedir. Ancak, Almanya ile temas daha kısa bir süre için söz konusu olmuş ve Almanca hiçbir zaman Fransızca'nın yerini alamamıştır.

26 Hasan Amca, **Nizamiye Kapısı**, (İstanbul 1958), s. 33'te, Şükrü adındaki arkadaşını bize tanıtmaktadır :

“Şükrü, Bulgar, Rum azınlıklarının mücadelelerine sahne olan memlekettendi. Bu itibarla İstanbul çocuklarına nazaran daha geniş bir düşünme sahası vardı. Bu büyük devletin içinde bulunduğu düşkünlük hakkında fikri vardı onun... Bulgar, Rum ve Ulah çetelerinin “Devleti Aliyyeyi Osmaniye” nin koca ve kof heyülâsı önünde nasıl cirid attıklarını biliyordu. Politika edebiyatının şatafatlı palavralarına karnı toktu.”

“...Türkiye'nin uyanışı, Türkiye'de (siyasal) liberalizmin gelişmesi, dünyaca Müslümanların en tutucu kesimi olarak bilinen ulema dahil tüm eğitim görmüş Türklerin bilgiye duyduğu hasret, büyük ölçüde Abdülhamit'in bu fikir ve hareketleri bastırmak için aldığı tedbirler tarafından körüklenmiştir”²⁷.

Bütün bu gelişmeler karşısında softaların tutumu ne olmuştur? Bilinebildiği kadarıyla, Kanunu Esasının yeniden ilân edilmesi konusunda softalar olumsuz bir tavır takmama da beraber, kesin bir tutum da benimsememişlerdir.

Medrese öğrencileri arasında, askerî okullardakine benzer gizli ve güçlü dernekler yoktur. Medrese çevresinin özellikleri, (disiplinsizlik ve askerlerde görülen beraberlik ruhunun eksikliği gibi), bu tür bir örgütlenmeyi güçleştirmiştir. Ancak medreselilerin sosyal itibarının düşmesi; İslâmcı akımı, itibarlarını iade edebilecek bir formül olarak görmeleri gibi hususlar, günün siyasal mücadelelerine ilgisizliklerini açıklamakta zannederim ki örgütlenmelerinin güçlüklerinden daha yararlı olacaktır.

C. İkinci Meşrutiyet Dönemi

Uzun süre uğrunda mücadele verilen Kanunu Esasî nihayet 1908'de tekrar yürürlüğe kondu. Abdülhamit'i Kanunu Esasîyi iade etmeye zorlayan Üçüncü Ordunun İttihat ve Terakki ile yakın ilişkisi vardı ve subaylarının çoğu öğrencilik dönemlerinden itibaren gizli derneklere faaliyette bulunmuşlardı.

Kanunu Esasının yürürlüğe konması, öğrenci siyasal faaliyetinin temel hedefinin gerçekleşmesi anlamına geldiğinden, faaliyette bir azalma görüldü. Ancak, öğrenci siyasal eylemi tamamen ortadan kalkmadı. Bunun nedenleri arasında alışkanlıkların devam etmesini ve ölçüde öğrenci siyasal faaliyetinin her zaman için olağan olduğunu zikredebileceğimiz gibi, İttihat ve Terakki'nin bir türlü siyasal bir partiye dönüşmeyi başaramayı toplumu baskı altında tutmaya devam etmesini de sayabiliriz²⁸.

27. E. F. Knight, *The Awakening of Turkey* (London: John Milne Co., 1909), s. 67.

28. İttihat ve Terakki'nin tutumunun doğurduğu tepkiye bir örnek olarak Hasan Fehmi olayını gösterebiliriz. Hasan Fehmi, Kanunu Esasının ilânı için çaba göstermiş bir gazeteci idi. Uzun yıllar İstanbul'dan uzak yaşamağa mecbur kalmış, hürriyetin ilânından sonra başkente dönerek mesleğini icra etmeğe başlamıştı. İttihat ve Terakki'nin rakibi olan

İttihat ve Terakki, siyasal iktidarı tekeline almağa gayret ederken, toplumsal gelişmeden dolayı yerlerini kaybeden ve Kanunu Esasının iadesinin durumlarını düzeltmeyeceği idrak eden bir grup Şeriata dönüşü savunan düşüncenin sözcülüğünü yapmağa başlamıştı. Derviş Vahdeti'nin önderliğini ve Volkan gazetesinin sözcülüğünü yaptığı bu grup, kamuoyunun hürriyetin ilânından sonraki gelişmelerden duyduğu memnuniyetsizlikten yararlanarak 1908'i yaratan askerî okul öğrencileri ve bu okullardan yetişme subaylar aleyhinde bir atmosferin doğmasına gayret ediyordu.

1. 31 Mart Vakası

Derviş Vahdeti'nin mesajı softalara da cazip geliyordu. Şariat'ın iadesi, din talebesinin ve din adamının toplumsal yerini şüphesiz yükseltecekti. Softaların zaafını iyi kavrayan ve onları kendine doğal bir müttefik olarak gören Vahdeti ise, onlara seslenirken yeni batı tipi okullardan mezun olanlardan batıyı körükörüne taklit eden şerefsiz kimseler diye söz

Hürriyet ve İtilâf Fıkrası taraftarı idi. Hasan Fehmi, kalabalık bir saatte, herkesin göz önünde Galata köprüsünde vurularak öldürüldü, ve katiller kaçtı. Gizli kişiliği ve baskı politikası izlemesi dolayısıyla, haklı veya haksız olarak, İttihat ve Terakki bu cinayetten sorumlu tutuldu. Olayı çeşitli protesto mitingleri izledi. Darülfünûn öğrencileri de bu faaliyete katıldı. Bir miting sırasında, bir öğrencinin gösteriyle yetinilmemesi gerektiği şeklinde bağırması sonunda miting Bab-ı Ali'ye yürüyüşe dönmüştü. Yolda öğrencilere halktan da katılanlar oldu. Bab-ı Ali'de kalabalık Sadrazamı kapıya çağırdı. Sadrazam bir heyeti kabul edeceğini beyan ettiyse de, meşruti bir hükümetin sadrazamı olarak memleketin iradesini temsil eden Darülfünûn öğrencilerinin huzuruna çıkmağa alışması gerektiği öne sürüldü. Sadrazam kapıya gelince bu sefer kimse söz almağa cesaret edemedi. Nihayet Hukuk öğrencisi Burhan (Felek) söz alarak Hasan Fehmi'nin katilinin bilinen bir yerde ve bilinen bir nedenle bu suçu işlediğini öne sürerek yakalanmasını istedi. Sadrazam, katil henüz yakalanmamıştır, diyerek makamına döndü. Tatmin olmayan öğrenciler ise Meclis-i Mebusan'a yöneldiler. Meclis Reisi, öğrencilerinin Heyeti Vüzeraya başvurması gerektiğini söyledi. Öğrenciler direnince de elli atlı polis görevlendirerek, topluluğun kolaylıkla dağılmasını sağladı. Bak Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet** (İstanbul: Akın Yayınları, 1958), s. 61-62. Bu olayı ayrıntılarıyla aktarmamızın bir nedeni, öğrenci eylemlerinin günümüze kadar devam eden bir özelliğini de açıkça göstermesindedir. Öğrenci kitleleri tahriklere kapılarak belirli bir somut hedefi olmayan yönsüz yöntemsiz eylemlere pek zorluk çekilmeden yöneltilmektedirler.

ediyor ve üç günlük tahsillerinin yarattığı yersiz gururla softaları küçümseyebileceklerini sandıklarını öne sürüyordu²⁹.

Vahdeti'nin düşüncelerini cazip bulan diğer kimseler arasında modern askerî eğitim görmemiş alaylı subaylar, askerler, çeşitli din adamları ve sorunlarına olağan dışı çözüm arayan dar gelirliler de bulunuyordu.

13 Nisan 1909 günü (Rumi Takvime göre 31 Mart) Derviş Vahdeti'nin İttihadi Muhammedi gösterilerinden biri olarak başlayan bir olay, gelişerek yeni nesil öğrenci ve subaylara karşı bir ayaklanma şekline dönüştü. Otoritenin tamamen çökmesine yol açan bu olay, çok sayıda mektepli subayın katledilmesiyle sonuçlandı. Alaylı subaylar ve askerler şehre tamamen hâkim oldular. Halife ve Şeriat lehine büyük tezahürat yapıldı. Hernekadar Harp Okulu bu olayları hoş karşılamadıysa da, tek başına müdahale etmekle bir sonuç alınmayacağı sezildiğinden, ilk safhada olayların dışında kaldı.

Meşrutiyetin ilâmı için 1908'de İstanbul'a yürüyen Selanik'teki Üçüncü Ordu, kamu düzeninin iadesini ve meşruti sistemin yürürlükte kalmasını sağlamak üzere tekrar İstanbul'a geldi. Harp Okulu da bu orduya iltihak etti³⁰. Ayaklanma bastırıldı, Abdülhamit tahttan indirildi ve yerine Sultan Reşat getirildi.

31 Mart Ayaklanmasında softaların rolünün ne olduğu kesin değildir. Derviş Vahdeti'nin başlattığı eyleme katılmış olmaları muhtemel olmakla beraber, mektepli subayların öldürülmesinin alaylı subaylar ve askerler tarafından yapılmış olması daha muhtemeldir. Softaların olaylara katılması Şeriata bağlılıklarından ziyade, toplumdaki yerlerini giderek kaybetmelerine karşı bir tepki olarak yorumlanabilir.

31 Mart döneminde İstanbul'da bulunan ve olaylara tanık olan bir İngiliz gözlemci softaların ayaklanmadaki rolünü şöyle özetlemektedir :

“Çok sayıda softa olaylara katıldı. Fakat softaların fazla önemi yoktur. Çünkü çoğu askerlikten kaçmak için din adamlığına yönelmiş tembel ve korkak delikanlılardır. Dine bağlılıkları ise pek benzedikleri Ja-

29 Bak. Geoffry Lewis, a.g.e., s. 43.

30 31 Mart olayı ile ilgili olarak Bak. T.Z. Tunaya, **İslâmcılık Cereyanı** (İstanbul: 1962), s. 107-145; Mustafa Baydar, **31 Mart Vakası** (İstanbul: Millî Teshât Birliği Yayını, 1955) ve Franus Mc Cullagh, **The Fall of Abdülhamid** (London: Methuen Co., 1910).

pon soçi sınıfımmkinden öteye değildir. Softalar, şeriata olan fanatik bağlılıklarından esinlenmiş olsalardı. Şevket Paşa surlara vardığı zaman, binlercesi İstanbul'dan kaçmazdı. Buna karşılık, Makedonya'dan gelen askerler de yakalayabildiklerine bu kadar saygısızca davranmazlardı"³¹.

D. Medrese ve Yeni Okullar Arasında Uyuşmazlık

Medrese öğrencilerinin faal olarak katıldıkları son olay 31 Mart Ayaklanmasıdır. Bu olaydan sonra, medreselerin çöküşü devam etmiş ve varlıkları, Cumhuriyetin 1924'te çıkardığı Tevhid - i Tedrisat Kanunu ile son bulmuştur.

Medreseli aydınlarla 18. yüzyılın ortalarından itibaren açılan Batı tipi lâik öğretim kurumlarından mezun olan aydınlar arasında bir bölünme ve gerilim 18 ve 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun bilinen özelliklerindedir. Berkes, bu ayrılığın tohumlarının 1728'de Şeyhülislâm'ın din kitapları dışındaki kitapların matbaa makinalarıyla basılmasına olanak sağlayan fetvasında bulur³². Daha genel olarak, askerî alanda geri kalmayı gidermek için medrese yanında, medreseye hiçbir yönüyle benzemeyen okulların açılması, ayrılığın temelini teşkil eder. İmparatorluğun askerî ve idarî personel ihtiyaçları arttıkça, lâik, Batı modeline göre çalışan okulların sayısı da artmıştır. Medreselerin ıslâhının imkânsız olduğunu, kapatılmalarının ise büyük tepkiler doğuracağını thmin eden Sultanlar, eski eğitim kurumlarını kendi hallerine bırakarak, yenilerinin gelişmesini tercih etmişlerdir³³. Bu politikanın sonucu "bireysel ve toplumsal hayatın her yönünde bir ikiliğin doğması olmuştur. İki hukuk sistemi, iki eğitim sistemi, iki edebiyat türü, iki dil ve iki değer sistemi on dokuzuncu yüzyıldan itibaren birarada barınmağa çalışmıştır. Temel prensiplerin kaynaşmaması veya bütünleşmemesi ve devamlı rekabet ve çatışma halinde bulunmaları dolayısıyla, her iki sistem de düzgün işleyememiştir"³⁴.

Eğitim yeniliklerinin dışında kalan medreselerin gerilemesini hızlandıran bir diğer etken de II. Mahmut'un vakıflardan gelen medrese ge-

31 Francis Mc Cullagh, a.g.e., s. 53.

32 Niyazi Berkes, "Historical Background of Turkish Secularism" Bak. Richard N. Frye (der.) *İslam and the West* (The Hague: Monton and Co., 1957), s. 51.

33 Aym yer.

34 Fay Kirby Berkes, *The Village Institute Movement of Turkey* (Basılmamış Doktora Tezi, Teachers College, Columbia University, 1960), s. 45.

lerine el atarak, bunu diğer amaçlara tahsis etmiş olmasıdır. Ulemanın maaşı ve softaların işe ve ibatesi ise doğrudan hazineden sağlanmıştır. Her ne kadar, II. Mahmut'un tutumu, uyguladığı yönetimin merkezileştirilmesi politikasının doğal bir sonucu olarak yorumlanabilirse de, medrese gelirlerinin azalmasına yol açtığı için bu kurumların çöküşünü hızlandırmıştır³⁵.

Bu çöküşün bir boyutu da öğrenci kalitesinin düşmesidir. Daha iyi yaşama ve öğrenim koşullarına sahip Batı tipi okulların açılması ve bu tip okul mezunlarının devlet katında iş bulma olanaklarının daha fazla olması dolayısıyla, daha yetekli öğrenciler zaman içinde yeni okullara yönelmişlerdir. Halbuki, İngiliz bir gözlemciye bakılacak olursa, lâik okullar ilk açıldıkları zaman, yüksek ve orta tabakadan hiçbir Türk, çocuklarını bu kurumlara göndermemiş, ilk öğrenciler babaları sandalçı, hammal, seyis, seyyar satıcı olanlar arasından gelmiştir³⁶. İkinci olarak, Avrupa rekabeti karşısında giderek çöken Osmanlı iktisadı yaygın bir işsizlikle de karşılaşmıştır. İşsizliklerle karşılaşan gençlerin bir kısmı öğrenim merakından çok asgarî geçimlerini sağlayabileceklerini düşündüklerinden medreseye yönelmişlerdir³⁷.

Askerî okulların sivil okullara göre daha başarılı olmalarının büyük ölçüde, malî desteğe sahip bulunmalarının bir sonucu olması malî olanaksızlığın medresenin çöküşündeki rolünü anlamamıza yardımcı olacaktır. Askerî okulların binaları daha güzel olduğu gibi, bunlar öğrencilerine kitap, yemek ve giyim sağlıyorlardı. Buna karşılık, aynı dönemde ge-

35 Şerif Mardin, *The Genesis* adlı eserinde fakrı zaruret içinde ulemaya ve yırtık elbiseler içinde softalara rastlanmasının bu dönemde olağan bir görünüm kazandığını belirtiyor. s. 166 dn. 112. Wil Monroe ise *Turkey and Its Destiny* (London : G. Bell and Sons, 1908) adlı kitabında aynı durumu aktarıyor. "Eski günlerde, medreselerin zengin vakıfları vardı. Talebelere ücretsiz bir eğitime ek olarak ücretsiz yatak, yemek ve lambaları için yağ sağlanıyordu. Son Sultanlar bu vakıflara el koymuşlardır. Bugün ancak daha çok beğenilen birkaç öğrenciye cami yanında yatacak bir yer, eşyalarını koyabileceği bir sandık ve günlük ekmek (yeşek) verilmektedir. Diğerleri ise ya kendi olanaklarını sağlamakta, ya da medreseli öğrenciye her zaman cömert olan islâm yardımseverliğine sığınmaktadırlar. Bak. s. 167.

36 Şerif Mardin, a.g.e., s. 130'da C. Mefarlane'nin 1850'de Londra'da yayınlanmış bir kitabından aktarıyor. Daha sonra ise bu okullar memur çocuklarının yöneldiği eğitim kurumlarına dönüşmüşlerdir.

37 Aynı görüş için bak. Şerif Mardin, a.g.e., s. 167.

38 Örnek için bak. Osman Ergin, *Türkiye'de Maarif Tarihi*, Cilt II (İstanbul : 1940), s. 262.

lişen sivil yeni tip eğitim kurumları, daha dar malî olanakları yüzünden, aynı düzeyde bir gelişme gösterememişlerdir. Büyük malî sıkıntı içinde olan devlet, ancak en önemli gördüğü eğitim alanlarına daha cömert davranmıştır. Örneğin, Hukuk Fakültesi olarak inşa olunan bir bina, son dakikada Dahiliye Nezaretine verilmiştir. Hukuk öğretimine ise son derece güç koşullar altında ders yapılabilen Sultan Ahmet Camiinin bir köşesi ayrılmıştır³⁸.

Medreselerin daha önceki dönemlerde önemli bir fonksiyonu her seviyedeki Osmanlı yönetimi için kadrolar yetiştirmekti. Çok sayıda Osmanlı devlet ileri geleni medreseden yetişmişti. Softalar arasında temayüz edenler matematik, geometri, astronomi ve felsefe öğrenirler ve genel olarak dünyevî ilimlerle ilgilenirlerdi. İmparatorluğun daha erken dönemlerindeki bazı reformlar ulema önderliğinde yapılmıştı³⁹. Ancak, medrese eğitiminin analitik düşünceyi geliştirmekte büyük başarı kaydetmediğini de itiraf etmek gerekir.

Ulema kalitesinin düşmesi ve yeni kurumlardan mezun olanların devlet hizmetinde ön plâna geçmesi sonucu, bu zümre yavaş yavaş yönetim fonksiyonunu yitirdi. 19. Asırda, devlet memuriyetinin babası memur olan kimselere geçmesi şeklinde beliren bir kastlaşma, medrese öğrencilerinin iyi bir istikbal bekleme konusundaki son ümitlerini de kırdı⁴⁰. Eski öğrenciler iş temin edemeyip, medresede kalma sürelerini uzattıkça, bu yerler kalabalıklaştı. Gelecekte emin olamamanın yarattığı huzursuzluk, disiplinin gevşemesine ve eğitimin lâik denilebilecek yönünün tamamen ihmal edilmesine yol açtı. Bu gelişme ise, medrese öğrencilerinin kendilerini kurtarmalarını daha da güçleştirdiği gibi, yeni şekillenen düzene giderek yabancılaşmaları sonucunu doğurdu. 1876 Ana-

39 Ulema tarafından başlatılan bazı reform örnekleri için bak. Şerif Mardin, a.g.e., s. 217-218. M. Emin Erişirgil, **Neden Filozof Yok** adlı kitabında (Ankara: Maarif Yayınevi, 1957), s. 33'te (dn) Tanzimattan önce medreselerde her türlü bilginin öğretildiğini hatırlatmakta, medrese mezunlarının imam, hatip, müftü gibi dinî görevler yanında, hâkimlik (kadılık), hocalık, doktorluk ve nüfus memurluğu gibi dinî olmayan görevlere de getirildiklerini belirtmektedir.

40 Şerif Mardin, a.g.e., s. 199-201'de bu olayı özetliyor ve Fran von Werner'den şu gözlemi aktarıyor:

"Bürokratik personel şimdi eskisi gibi bütün imparatorluk camiasından sağlanıyor, hristiyanların da önemli bir kesimini teşkil ettikleri dar bir memur çevresinden sağlanıyor. Bir memurun erkek çocuğu da devlet hizmetine giriyor. Memuriyete giriş ve bu meslekte başarı, memurun babasının muhiti ve tanıdıkları sayesinde kolaylaşıyor."

yasası ilân edilirken, softaların Kanunu Esasi taraftarı olmaları yeniliklere karşı gösterdikleri son ilgidir. Yeniliklerin kendilerine rakip zümrelerin güçlenmesine hizmet etmesi, bir kurtarıcı olarak görülen Kanunu Esasinin sosyal ve maddî durumlarını iyiye götürücü hiçbir etki yapmaması, softaları yeni düzene yabancılaştırmış, düşman etmiştir.

Abdülhamit döneminde yeni aydın-medreseli aydın kutuplaşması daha da kesinlik kazanmıştır. "O (Abdülhamit) bir yandan aydınları baskı altında tutarken, diğer yandan medreselerde gericiliği faal olarak teşvik etmiştir. Medreseleri asker firarileri ve kaçakları ile benzeri aylaklar için bir sığınak haline getirmiştir⁴¹. İzlediği pan-islâmist politika medresenin kendisine yönelebilecek muhalefetini azaltmaktan öteye, ona kurulacak düzenin önemli adamı olmayı vadettiği için desteğini sağlamıştır.

31 Mart olayı, yeni-eski elit kutuplaşmasının eriştiği boyutun bir göstergesidir.

İttihat ve Terakki mensupları, ulema ve softaların husumetine hedef teşkil ettiklerini bildiklerinden, bunların itibarını sarsma yoluna başvurmuşlar, propagandalarında memleketin softaların dediğine kulak vermesinin bilinen sonuçlar doğurduğu ve artık softalardan daha iyi Müslüman olan yeni fikir sahiplerinin dinlenmesi gerektiğini temasını işlemişlerdir⁴².

İki ayrı eğitim sisteminin sonucu olan özetlediğimiz çatışmanın kesinlikle sona ermesi ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra mümkün olmuştur. 1924 Martında çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu medreselerin kapanmasını öngördüğü gibi, tüm eğitim sistemini Maarif Vekâletinin laikleştirici ve millileştirici denetimi altında toplamıştır.

E. İttihat ve Terakki Dönemi ve Kurtuluş Savaşı (1909 - 1923)

1908'de iktidara gelen ve 1911-1912 yıllarındaki kısa bir aralık dışında İmparatorluğun sonuna kadar iktidarda kalan İttihat ve Terakki Fırkası dönemi, daha önceki döneme kıyasla öğrenci siyasal faaliyetinin azaldığı bir dönemdir.

İttihat ve Terakki, tüm öğrenci kitlesinin desteğini sağlamayı başaramamıştır. İktidardan emin olamadığı için de öğrenci desteğini baskı yoluyla arttırmak yoluna başvurmuştur. Bunu başaramadığı ölçüde de,

41 Şerif Mardin, a.g.e., s. 408.

42 Örnek bak. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkilâbı Tarihi**, II. iv (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1952), p. 447.

öğrenci siyasal faaliyetini kısıtlamağa yönelmiştir. Ortaya çıkan durum, öğrenciler açısından, Abdülhamit döneminden de farklı değildir. Bazı kitap ve dergilerin dağıtımı ve okunması yasaklanmış, Fırkanın görünüşüne uygun olmayan öğrenci kuruluşlarına izin verilmemiş, buna rağmen örgütlenen kuruluşların üyeleri hapsolmüştür.

1912 yılında İttihat ve Terakki tarafından desteklenen bazı protesto gösterileri yapılmıştır. Bu tarihte, İttihat ve Terakki iktidarda değildi ve Balkan devletleri İmparatorlukla son bağlarını koparmak ve toprak kazanmak için hazırlık yapıyorlardı. Fırkanın ileri gelen üç kişisinden biri olan Talât Paşa, devletin bir savaşa hazır olmadığını ve Avrupa devletlerinin bir savaşa izin vermeyeceklerine güvenerek 100.000 askerin terhis olduğunu bilmesine rağmen, hükümeti istifaya zorlayarak tekrar fırkasının iktidara gelmesini sağlamak amacıyla öğrencileri hükümet aleyhine gösteri yapmağa teşvik etmiştir⁴³.

İncelediğimiz dönemin ilginç gelişmelerinden bir tanesi de, öğrencileri yoğun katılma gösterdiği Türk Ocaklarının açılmasıdır. Ocakların ilki 1911 yılında, Askerî Tıbbiyeli bir grup öğrencinin gayretiyle İstanbul'da açılmıştır. Bu kuruluşlar kültürel bir kurum olarak gördükleri milletin ortadan kalkmasını engellemek için Türk Milliyetçiliğini yaymak amacını gödüyorlardı. Sosyal devrim ilkesini de benimsemiş olan bu akım taraftarları, düşüncelerini *Türk Yurdu* dergisinde açıklıyorlardı. Ocaklar salt bir öğrenci teşekkülü değildirlir. Üyeleri arasında Akçuraoğlu Ahmet ve Tefik Fikret gibi tanınmış fikir adamları bulunuyordu. Ancak, sayıca hakim unsurun gençlik ve özellikle öğrenciler olduğu söylenebilir⁴⁴.

İttihat ve Terakki yönetimi sırasında azalan öğrenci siyasî faaliyeti, Anadolu'da Millî Mücadele şekillenmeğe başlarken yoğunlaşmıştır. İttifak Devletlerinin ülkenin çeşitli kesimlerini işgal etmeğe başlamaları üzerine İstanbul'da öğrencilerin büyük sayıda katıldıkları protesto mitingleri düzenlenmiştir. Ancak, bu mitinglerin, siyasal olayların akışım değiştirdiğini söylemek güçtür.

Uluçay ve Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu* adlı çalışmada, öğrencilerin başka tür bir çabasından söz etmektedirler. 1919'da yapılan Mec-

43 Çağatay Uluçay ve Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu* (İstanbul: t.y.), s. 175-184 ve Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s. 243.

44 Türk Ocakları hakkında daha geniş bilgi için bak. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 378-379.

lis-i Mebusan seçimlerinde Milliyetçilerin kazanmasını sağlamak için birçok öğrenci sahte belgelerle yaşlarını büyütmüş ve oylamaya katılmıştır⁴⁵. Milliyetçi mücadeleye en büyük katkıda bulunan öğrenciler ise eğitimlerini bir yana bırakarak Anadolu'ya geçen ve bu suretle geçici bir süre için veya daha sonrası için öğrencilik hüviyetini kaybedenlerdir.

S O N U Ç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıldaki öğrenci siyasal faaliyetini gözden geçirdiğimiz zaman, şu genellemelere varmamız mümkündür:

1) Genel siyasal sistemin karşılaştığı buhranlar karşısında, öğrenciler toplumun diğer kesimlerine göre daha duyarlı olup, daha çabuk harekete geçebilmektedirler.

2) Öğrenciler, toplumsal sorunlarla ilgilenmenin kendilerine verilen bir görev olduğu şeklinde bir düşünceden hareket etmektedirler. Bu tavırlar, günümüzde de devam eden aydın elitizminin yol açtığı bir rol algılaması olarak görülebilir.

3) Öğrencilerin siyasal faaliyete yönelişinde itici güç çoğu zaman öğrenci olmayan, devlet adamı, siyasileşmiş öğretim üyesi ve ordu mensubu gibi kadrolardan gelmektedir. Diğer bir deyimle öğrenci eylemi kendiliğinden ortaya çıkan, toplumun diğer tabakalarından bağımsız bir olay değildir. Bilakis, doğması ve devamı, diğer gruplar tarafından desteklenmesine bağlı kalmaktadır.

4) Öğrencilerin siyasal eyleme yönelmelerinde kişisel durumlarıyla ilgili değişikliklerin de önemli rolü bulunmaktadır. Gelecek endişesi sosyal itibardan yoksunluk, serhat bölgelerinden gelmek gibi.

Kanımızca, varılan genellemeler günümüz koşulları karşısında yeniden doğrulanmaya tabi tutulursa, geçerli oldukları ve öğrenci siyaset ilişkisinin değişmez özelliklerini noktalandıkları ortaya çıkacaktır.

45 Çağatay Uluçay ve Enver Kartekin, a.g.e., s. 187.